

ANETA WÓJCISZYN-WASIL*

Reportażowe formy konkretyzacji literatury w radiu – transpozycje intermedialne

Korelacja radia i literatury jako przekazów opartych na słowie obecna jest w przestrzeni medialnej od początków istnienia radiofonii. Poezja i proza odczytywane przez lektorów, adaptacje słuchowiskowe, a wreszcie oryginalne teksty pisane na potrzeby rozgłośni zapoczątkowały rozwój literatury audialnej, do której zalicza się słuchowisko, powieść radiową (dziś częściej określaną jako serial radiowy) oraz reportaż¹. Z tych podstawowych form wyłoniły się również gatunki pośrednie, np. *feature* łączący cechy słuchowiska i reportażu². Formy audialne wyróżnia specyficzny model konstrukcji treści podporządkowany akustycznemu tworzywu, awizualnej, ograniczonej jedynie do zmysłu słuchu, percepcji oraz uwzględniający techniczne warunki realizacji dźwiękowej.

W badaniach wzajemnych relacji literatury i radia najwięcej uwagi poświęcono dotychczas słuchowisku jako gatunkowi, którego immanentnym składnikiem jest tekst pisany (scenariusz) oraz ze względu na utrwaloną w praktyce funkcjonowania rozgłośni Polskiego Radia, a zainaugurowaną jeszcze w okresie mię-

---

* ANETA WÓJCISZYN-WASIL – dr nauk humanistycznych Instytut Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej KUL Katedra Medialnej Komunikacji Społecznej, e-mail: wasil@kul.pl

¹ Por. M. Hopfinger, *Literatura i media. Po 1989 roku*, Warszawa 2010, s. 131-163. Cyfrowym przedłużeniem ewolucji „literatury do słuchania”, jak zauważa badaczka są audiobooki, które jako alternatywa dla książki drukowanej istnieją niezależnie od produkcji radiowej. Patrz także: D. Antonik, *Audiobook. Od brzmienia słów do głosu autora*, „Teksty Drugie” 2015, z. 5, s. 126-147.

² Patrz m.in.: J. Bachura, *Feature – the Marriage of Fact and Fiction*, w: *Radio: Community, Challenges, Aesthetics*, red. G. Stachyra, Wyd. UMCS, Lublin 2013, s. 277-286; J. Bachura-Wojtasik, K. Klimczak, *Feature w radiu – wymykanie się wyznacznikom gatunku. Uwagi genologiczne po festiwalu Prix Europa w latach 2012 i 2013*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica” 2014, nr 1, s. 43-60.

dzywojennym, współpracę pisarzy z audialnym medium³. Jeżeli podejmowano refleksję na temat związków literatury i reportażu dźwiękowego, dotyczyła ona głównie proveniencji genologicznej, gdyż reportaż radiowy odwołuje się do tradycji reportażu pisanego usytuowanego na styku dziennikarstwa i literatury. Zasadniczą kwestią dla teoretyków i twórców radia było zatem wskazanie cech charakterystycznych dźwiękowej odmiany reportażu oraz wyodrębnienie jej artystycznych, w tym literackich, walorów w zestawieniu z przekazem typowo dziennikarskim⁴. Niniejszy artykuł prezentuje nieomawiany dotąd aspekt literackich asocjacji tego gatunku: reportaże dźwiękowe, dla których punkt wyjścia, bezpośrednią inspirację stanowią teksty literackie. Wyzwaniem badawczym staje się określenie warunków tej intermedialnej transpozycji. Prowadzi do tego zdefiniowanie cech adaptacyjnych, czyli własności tekstu umożliwiających przeniesienie go do formuły reportażu. Kolejnym krokiem jest opisanie na wybranych przykładach wariantów konkretyzacji dźwiękowej i repertuaru stosowanych środków ekspresji. Włączenie obecnej w nurcie badań medioznawczych perspektywy pragmatyki dziennikarskiej pozwala na uwzględnienie specyfiki produkcji radiowej oraz autorskiego operowania dźwiękowym tworzywem.

Reportaż radiowy – formuła gatunkowa

Zgodnie z definicją sformułowaną przez Monikę Białek reportaż radiowy stanowi „dzieło sztuki radiowej dające spójny obraz rzeczywistości zewnętrznej, zarejestrowanej na gorąco, namalowany za pomocą dźwięków, o walorach estetycznych, uwypuklonych za pomocą całego zestawu radiowych środków wyrazu, skomponowany według koncepcji reportera, na podstawie autentycznych wydarzeń”⁵. Przytoczone wyjaśnienie opiera się na założeniu, że reportaż

³ W ostatnich latach ukazały się monografie: E. Pleszkun-Olejniczakowa, J. Bachura, A. Pawlik, *Dwa Teatry. Studia z zakresu teorii i interpretacji sztuki słuchowiskowej*, Toruń 2011; J. Bachura, *Odslony wyobraźni. Współczesne słuchowisko radiowe*, Toruń 2012; A. Pawlik, *Teatr Radiowy i jego gatunki*, Toruń 2014. Wydawnictwo Adam Marszałek w cyklu „Słuchowiska Polskiego Radia” przybliży twórczość słuchowiskową najciekawszych współczesnych autorów piszących dla Teatru Polskiego Radia, m.in. A. Mularczyka, H. Bardijewskiego, M. Ławrynowicza. Do 2018 roku ukazało się 14 tomów.

⁴ Por. J. Mayen, *Reportaż*, w: tegoż, *Radio a literatura*, Warszawa 1965, s. 115-147; D. Bieniaszkiewicz, *O literackim reportażu radiowym*, „Akcent” 1993, nr 3, s. 140-151; E. Pleszkun-Olejniczakowa, *Reportaż radiowy jako przedmiot dotychczasowych badań naukowych. Próba określenia przyszłych kierunków*, „Media – Społeczeństwo – Kultura” 2009, nr 1, s. 40-54; I. Piłatowska, *Reportaż jako artystyczny gatunek radiowy*, „Media – Społeczeństwo – Kultura” 2009, nr 1, s. 30-39; K. Klimczak, *Reportaż radiowy – okiem teoretyka i uchem praktyka*, w: tejsze, *Reportaże radiowe o krzywdzie i cierpieniu*, Łódź 2011, s. 33-113; M. Białek, *Jak zmieniał się reportaż radiowy?*, w: *Gatunki i formaty we współczesnych mediach*, red. W. Godzic, A. Kozieł, J. Szyłko-Kwas, Warszawa 2015, s. 179-202.

⁵ M. Białek, *Polski reportaż radiowy. Wybrane zagadnienia*, Poznań-Opole 2010, s. 20.

radiowy jest samodzielną strukturą dźwiękową wyraźnie dającą się wyodrębnić ze strumienia przekazu antenowego. Istotnym jego wymogiem jest afekcyjność – autorska kreacja odnosi się do zabiegów kompozycyjnych, montażu, budowania konstrukcji audycji. Z kolei akustyczne tworzywo pozwala odróżnić reportaż radiowy od innych medialnych wariantów tego gatunku: literackiego, telewizyjnego czy fotoreportażu. Można zatem, podążając za tokiem rozważań badaczki, wskazać na trzy główne wyznaczniki omawianej formuły gatunkowej: aktualność, autentyczność, atrakcyjność.

Kryterium aktualności oznacza powiązanie podejmowanej tematyki z perspektywą współczesnego odbiorcy, ale również wywołanie wrażenia, iż w danym momencie słuchacz jest uczestnikiem rozgrywanych przed mikrofonem wydarzeń. Wymaga to albo obecności reportażysty w miejscu zdarzenia i rejestrowania „na gorąco” jego przebiegu, albo umiejętnego poprowadzenia narracji umożliwiającego zniesienie dystansu czasowego. Konieczne staje się więc znalezienie współczesnego narratora, spotkanie z bohaterem, pomocne – zachowanie w wypowiedzi czasu teraźniejszego. Jednak najsilniejszym środkiem wyrazu są aktualne, ujawniające się w toku relacji, emocje. Wrażenie jednoczesności, jak trafnie zauważa Kinga Klimczak: „Jest to oczywiście iluzja. Czas odbioru utworu w radiu jest zawsze różny od czasu »dziania« się opisanych w audycji zdarzeń”⁶. Niniejsza strategia ułatwia zaangażowanie percepcyjne, przypomina też o dziennikarskim, newsowym rodowodzie gatunku⁷.

Kolejnym jego wyróżnikiem jest autentyczność rozumiana jako przekaz faktów i wiarygodność prezentowanego materiału. Słuchacz powinien go odebrać jako zbieżny z własnym doświadczeniem realnej rzeczywistości, prawdopodobny. W wymiarze kompozycyjnym potwierdzeniem autentyczności jest zachowanie spójności i logiki relacjonowanych zdarzeń, ale jej podstawowym przejawem w reportażu radiowym jest wykorzystywanie wypowiedzi pochodzących bezpośrednio od bohaterów nagrania. Ujawniają się w ten sposób atrybuty personalnego, czyli właściwego danej osobie, języka: słownictwo, sposób artykulacji, tempo mówienia. W tym celu zostają też zachowane elementy pozawerbalne, czyli zaważenia głosu, pauzy, westchnienia, wykrzykniki, płacz, śmiech. Podobną rolę spełniają sceny reporterskie przedstawiające bohatera „w działaniu”, np. przy wykonywaniu codziennych czynności lub zawierające interakcje kilku postaci. Oprócz dynamizowania struktury opowieści, uwiarygodniają bohaterów. Wypowiedzi te rejestrowane są nie w idealnych akustycznie warunkach radiowego studia, lecz z zachowaniem naturalnych odgłosów danej

⁶ K. Klimczak, *Reportaże radiowe o krzywdzie i cierpieniu*, dz. cyt., s. 50.

⁷ Por. K. Wolny-Zmorzyński, *Reportaż*, w: *Dziennikarstwo i świat mediów*, red. Z. Bauer, E. Chudziński, Kraków 2004, s. 174-185.

przestrzeni, która dodatkowo wzmaga projektowany efekt immersji: zasłuchania, zanurzenia w świat przedstawiony w reportażu.

Z kolei atrakcyjność omawianego gatunku wynika w pierwszej kolejności z podejmowanego tematu lub jego nieszablonowego ujęcia. Jednak nie mniej ważna, a niejednokrotnie decydująca o entuzjastycznych reakcjach odbiorców, jest zastosowana formuła dramaturgiczna. Jak podkreśla Hanna Bogoryja-Zakrzewska ze Studia Reportażu i Dokumentu Polskiego Radia: „Znalezienie dobrego tematu na reportaż to podstawa. Ale to za mało, by odnieść sukces. Równie ważny jest pomysł na opowieść, by trzymała w napięciu”⁸. Jeszcze jednym wymiarem atrakcyjności reportażu jest jego warstwa akustyczna. Składa się na nią jakość brzmienia (parametry nagrania), adekwatność wykorzystanych dźwięków (naturalnych, wygenerowanych sztucznie, muzyki) oraz ich modyfikacje: pogłos, wyciszenie, nakładanie, wymieszanie elementów audialnych określane jako „radiowe zabiegi stylistyczne”⁹.

Reportażowa adaptatywność tekstu

Wobec zdefiniowanej powyżej formuły gatunkowej transponowanie tekstu literackiego do reportażu radiowego nie tylko ujawnia problem odmiennego tworzywa (słowo pisane a dźwięk) oraz specyficznych środków ekspresji, ale dotyka głębszej kwestii: różnego statusu prawdziwości w przekazie dziennikarskim i w utworze literackim. Jak to już zostało zaznaczone, niezbywalną cechą wypowiedzi dziennikarskiej stanowi weryfikowalność, tymczasem literatura jest zbudowana, by posłużyć się określeniem Romana Ingardena, z quasi-sądów¹⁰. „Oznacza to z domniemanej perspektywy autorskiej swoisty brak odpowiedzialności w sensie odniesienia do rzeczywistości, jakkolwiek ma tu miejsce »udawanie«, że dokonuje się właśnie sądzienia na »serio« (...) Podobnie czytelnik, przynajmniej wyrobiony, nie traktuje lektury jako prawdziwej i asertywnej, mimo że może ją na przykład silnie emocjonalnie przeżywać”¹¹. Ograniczając

⁸ H. Bogoryja-Zakrzewska, *Jak wymyślam formę opowieści?*, w: Torbareportera.pl <http://torbareportera.pl/dramaturgia/wymyslaml-forme-opowieści/> [dostęp: 30.07.2018]. Poniad nazwą *Torba reporterka* funkcjonuje blog ekspercki podejmujący tematykę reportażu radiowego, dziennikarstwa, storytellingu prowadzony od 2017 roku przez dwie wielokrotnie nagradzane reportażystki ze Studia Reportażu i Dokumentu Polskiego Radia: Hannę Bogoryję-Zakrzewską i Katarzynę Błaszczuk.

⁹ M. Białek, *Polski reportaż radiowy*, dz. cyt., s. 94.

¹⁰ R. Ingarden, *O różnych rozumieniach „prawdziwości” w dziele sztuki* w: tenże, *Szkice z filozofii literatury*, Kraków 2000, s. 97-118; *O tak zwanej „prawdzie” w literaturze. Czy zdania twierdzące w dziele sztuki literackiej są sądami sensu stricto?*, tamże, s. 119-174. Por. tenże, *O dziele literackim. badania z pogranicza ontologii, teorii języka i filozofii literatury*, tłum. M. Turowicz, Warszawa 1988.

¹¹ J. Misiewicz, *O tak zwanych quasi-sądach Romana Ingardena*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F: Nauki Filozoficzne i Humanistyczne” 1973, vol. 28, s. 322.

się tutaj jedynie do zasygnalizowania szerokiego i fundamentalnego dla literatury problemu fikcjonalności, należy stwierdzić, że z punktu widzenia autora reportażu rozważającego oparcie nagrania na treści książki decydujące będzie założenie referencjalności tekstu i jego dosłowne odczytanie¹². Warunkiem realizacji reportażu jest bowiem spotkanie z bohaterem (autorem, narratorem) tekstu i rejestracja jego wypowiedzi, które staną się materią konstrukcyjną audycji.

Widać zatem, że literatura nie jest oczywistym wyborem dziennikarza szukającego tematu reportażu. Jej najbardziej użytecznym obszarem gatunkowym wydaje się być współczesna literatura niefikcjonalna, gdyż daje możliwość spełnienia wymogu aktualności i autentyczności, szczególną zaś odmianą – opowieść autobiograficzna. Od razu warto zaznaczyć, iż powyższe założenie nie wyklucza użycia innych tekstów dokumentalnych czy szukania nowatorskich powiązań literatury i reportażu.

By dookreślić dalsze warunki przeniesienia historii zapisanej pierwotnie językiem literackim do dźwiękowej formuły reportażu zostaną porównane dwie audycje realizujące opisywany model, wyemitowane na antenie Polskiego Radia. Pierwszą jest reportaż Joanny Bogusławskiej *Jesteś moim niebem* zainspirowany książką Magdaleny Piotrowskiej pod tym samym tytułem¹³. Pozycja ukazała się w 2016 roku nakładem Warszawskiego Wydawnictwa Literackiego MUZA i przedstawia sytuację kobiety przeżywającej rozstanie z umierającą na nowotwór matką¹⁴. Kolejna audycja, autorstwa reportażystek Polskiego Radia w Katowicach: Anny Sekudewicz i Anny Dudzińskiej, jest spotkaniem z Grażyną Jagielską, pisarką, tłumaczką, a prywatnie żoną jednego z najbardziej rozpoznawalnych polskich reporterów, Wojciecha Jagielskiego. Reportaż *Wojtek* stanowi radiową wersję historii o próbach poradzenia sobie z kumulowanym przez wiele lat lękiem o życie męża – dziennikarza pracującego w miejscach konfliktów zbrojnych¹⁵. Doświadczenia bohaterki znane były uprzednio z jej literackiego świadectwa

¹² Pojęcie „paktu referencjalnego” zawartego pomiędzy autorem tekstu i jego czytelnikiem wprowadza Philippe Lejeune, wyjaśniając, iż owo porozumienie „streszczałaby formuła »Obiecuję mówić całą prawdę i tylko prawdę«. Widać, że pakt ten bliski jest umowie, jaką zawiera ze swym czytelnikiem historyk, geograf czy dziennikarz”. Tenże, *Pakt autobiograficzny*, tłum. A. Labuda, „Teksty: teoria literatury, krytyka, interpretacja” 1975, nr 5 (23), 42-43. Z kolei umowę autora tekstu/materiału dziennikarskiego i jego czytelnika Zbigniew Bauer proponuje nazwać „paktem fakto-graficznym”. Tenże, *Gatunki dziennikarskie*, w: *Dziennikarstwo i świat mediów*, dz. cyt., s. 143-173. Kwestię (nie)zachowywania „paktu referencjalnego” w obrębie istotnej w tym kontekście literatury non-fiction analizuje Paweł Zajas w monografii *Jak świat prawdziwy stał się bajką. O literaturze niefikcjonalnej*, Poznań 2011.

¹³ J. Bogusławska, *Jesteś moim niebem* [audio], <http://www.polskieradio.pl/80/1007/Artykul/1742390,Jestes-moim-niebem-reportaz-Joanny-Boguslawskiej>, [dostęp: 30.07.2018].

¹⁴ M. Piotrowska, *Jesteś moim niebem*, Warszawa 2016.

¹⁵ A. Sekudewicz, A. Dudzińska, *Wojtek* [audio], <https://www.pol-skieradio.pl/80/1007/Artykul/1623327,Wojtek-reportaz-Anny-Sekudewicz-i-Anny-Dudzinskiej> [dostęp: 30.07.2018].

zawartego w książce *Miłość z kamienia, czyli życie z korespondentem wojennym*¹⁶. Pozycja zainauguowała autobiograficzny cykl odsłaniający kolejne aspekty problemu, do którego zostały włączone dwa kolejne tytuły: *Anioły jedzą trzy razy dziennie. 147 dni w psychiatryku* oraz *Ona wraca na dobre. Podróż terapeutyczna*. Całość została opublikowana przez wydawnictwo „Znak” w latach 2013-2015 i wzbudziła duże zainteresowanie czytelników¹⁷. Z kolei reportaż został dostrzeżony na międzynarodowym konkursie radiowym we Francji oraz reprezentował polską radiofonię w konkursie Prix Italia w 2016 roku¹⁸.

Reportażowa adaptatywność tekstów, które stały się kanwą wymienionych realizacji radiowych przejawia się w dwóch wymiarach: statusie autora oraz w potencjale dramaturgicznym opowieści. W obu książkach pierwszoosobowa narracja i odautorska, osobista perspektywa wyraźnie sugerują utożsamienie autora i narratora oraz odniesienie opisywanych wydarzeń do realnej rzeczywistości. Dodatkowo w przypadku *Miłości z kamienia* zaświadczeniem prawdziwości prezentowanej historii jest dla czytelnika równoległa relacja medialna na temat życia autorki i jej męża, spójna z jej literacką wersją¹⁹. Rozpoznawalność Wojciecha Jagielskiego i dostępność jego zawodowej biografii pozwala bez trudu zlokalizować i potwierdzić detale opowieści, np. daty i miejsca konfliktów zbrojnych, które relacjonował, autorstwo reportażu, redakcję gazety, dla której pracował itp. Z kolei Magdalena Piotrowska zawiera ze swoimi czytelnikami „pakt referencjalny” w sposób jawny. Jej opowieść poprzedza deklaracja: „Powtórzę za Ernestem Hemingwayem, że moje przeżycia, uczucia i myśli zgniłyby we mnie i zwarzyły się, gdybym nie postanowiła ich opisać”²⁰. Tym samym autorka przyzwala na potraktowanie tekstu jako szczerego wyznania, świadectwa, prywatnej opowieści o sobie.

Drugi zakres reportażowego potencjału analizowanych tekstów wynika z podejmowanej tematyki i sposobu prowadzenia narracji. Głównym wątkiem

¹⁶ G. Jagielska, *Miłość z kamienia. Życie z korespondentem wojennym*, Kraków 2013.

¹⁷ G. Jagielska, *Anioły jedzą trzy razy dziennie. 147 dni w psychiatryku*, Kraków 2014; też, *Ona wraca na dobre. Podróż terapeutyczna*, Kraków 2015.

¹⁸ Radio Katowice, *Sukces Radia Katowice. »Wojtek« wyróżniony we Francji*, <https://www.radio.katowice.pl/zobacz,23241,Sukces-Radia-Katowice-Wojtek-wyrozniony-we-Francji-.html#.W19oTtKLR0w>, [dostęp: 30.07.2018]; Radio Katowice, *Reportaż Wojtek na Prix Italia*, <https://www.radio.katowice.pl/zobacz,23154,Reportaz-Wojtek-na-Prix-Italia.html#.W19p4tKLR0w>, [dostęp: 30.07.2018]. Na październik 2018 roku zapowiedziana jest premiera filmu na podstawie książki *Miłość z kamienia* zatytułowanego *53 wojny* w reżyserii Ewy Bukowskiej, która jest także autorką scenariusza. Informacja producenta: https://www.studiomunka.pl/debiut_pelnometrazowy,4,424,53-wojny.html [dostęp: 30.07.2018].

¹⁹ Por. m.in. Trójka, *O »Miłości z kamienia« w »Z najwyższej półki«* [audio], audycję prow. M. Nogaś, <https://www.polskieradio.pl/24/874/Artykul/756561/>, [dostęp: 30.07.2018]; Dzień dobry TVN, *Być żoną korespondenta wojennego* [wideo], wywiad przeprowadz. D. Wellman i M. Prokop, <http://dzien-dobry.tvn.pl/wideo,2064,n/byc-zona-korespondenta-wojennego,72594.html>, [dostęp: 30.07.2018].

²⁰ M. Piotrowska, *Jesteś moim niebem*, dz. cyt., s. 7.

książki Piotrowskiej jest bolesne doświadczenie utraty bliskiej osoby. Choroba matki, bezskuteczna walka o jej życie, żałoba i wreszcie próby powrotu do „normalnej codzienności” budują strukturę dramaturgiczną opowieści. Wyraziste sceny układają się w sekwencje, a zmaganie się z nieuchronnością losu potęguje napięcie. Na kanwie rodzinnej historii toczy się opowieść o utraconym poczuciu bezpieczeństwa, rozpacz i trudnej do uniesienia tęsknocie, nadając przekazowi wymiar uniwersalny. Afektywny styl opisu, wymowne epizody obrazujące gwałtowność i skrajność doznawanych uczuć, ów „złowrogi spektakl żywiołów targających duszę”²¹ nie pozwalają odbiorcy przejść obok tekstu obojętnie.

Bolesne, bo uczciwe przyznanie się do lęku, trudności, bezradności jest też wyznacznikiem książki Jagielskiej. Precyzyjny język, mocne, zwarte sceny, wnikliwość w docieraniu do najbardziej osobistych przeżyć porusza nawet profesjonalnych czytelników. „Kiedy dostałem tekst do przeczytania, jeszcze w 2012 roku, uprzedzano mnie, że będzie to książka, która może dotknąć. Okazało się, że jest przejmująca, porażająca, a do tego piękna” – mówił w radiowej recenzji Michał Nogaś, wówczas dziennikarz Trzeciego Programu Polskiego Radia²². Jego efektowny komentarz: „W tej książce nie ma niczego z sensacją, to lektura, która rozrywa czytelnikowi żyły”, później wykorzystywany nawet przez wydawcę, dobitnie świadczy o silnym doświadczeniu lektury, niemal fizycznym odczuciu wpisanych w tekst emocji²³.

Poruszenie odbiorcy jest także jednym z postulatów narracji reportażowej, który Irena Piłatowska formułuje następująco: „Reportaż artystyczny sprawia, że »ucho widzi«, jest dźwiękowym filmem, który ostatecznie kształtuje się w wyobraźni słuchacza. Reportażysta tę wyobraźnię pobudza, ukierunkowuje i prowadzi poprzez głęboką emocjonalność przekazu, grę znaczeń i skojarzeń. To, co dzieje się w odbiorcy jest dopełnieniem dzieła”²⁴. Janina Jankowska mówi wprost: „Dobry reportaż to taki, od którego się nie oderwiemy [...], który zostawia ślady w myśleniu [...], a nawet może zmienić nasze życie. (...) ale może być też dobry reportaż, który nas przekłują jak sztyletem po to, aby nami wstrząsnąć i nas poruszyć”²⁵. Dzieje się tak wówczas, gdy bohater decyduje się otworzyć przez reportażystę i zaprosić go (a poprzez niego potencjalnych słuchaczy nagrania) do świata głębokich przeżyć, odkryć swą „wewnętrzna

²¹ Tamże.

²² Trójka, *Życie z kimś, kto może umrzeć kilka razy w roku* [dot. audycji *Trójkowy Znak Jakości*], <https://www.polskieradio.pl/9/399/Artykul/755746,Zycie-z-kims-kto-moze-umrzec-kilka-razy-w-roku>, [dostęp: 30.07.2018].

²³ Tamże.

²⁴ I. Piłatowska, *Reportaż jako artystyczny gatunek radiowy*, dz. cyt., s. 38.

²⁵ J. Jankowska w wywiadzie z K. Klimczak podczas Seminarium Reportażu, w: K. Klimczak, *Reportaże o krzywdzie i cierpieniu*, dz. cyt., s. 274. Pomięcia w cytacie oznaczone nawiasem kwadratowym [...] pochodzą z oryginalnego tekstu, nawias zwykły (...) został wprowadzony przez autorkę niniejszego opracowania.

prawdę²⁶. Stąd atrakcyjność przedstawionych powyżej historii dla ich realizacji reportażowych wiąże się z zakładaną gotowością autorek do szczerzej, głębokiej rozmowy, skoro zdecydowały się uprzednio opublikować osobiste doświadczenia w formie książki. Dodatkowym atutem są widoczne w tekście kompetencje językowe potencjalnych bohaterek audycji, zdolność wciągającego opowiadania, ubierania w słowa swych najskrytszych myśli²⁷.

Konkretyzacje dźwiękowe – warianty transpozycji

Przywołujące książkowe wątki reportaże *Jesteś moim niebem* i *Wojtek* reprezentują odmienne warianty budowania narracji przy pomocy dźwięku. Materiał Joanny Bogusławskiej zaaranżowany został jako reporterska wizyta w domu Magdaleny Piotrowskiej a słuchacz jest wprowadzony w tę konwencję od pierwszych sekund nagrania. Elementy dźwiękowe: stukot, który po chwili można zidentyfikować jako odgłos drzwi, kroki i kobiecy głos wypowiadający słowa: „To jest moje miejsce tutaj pod Warszawą, to jest nasz dom, który nazywamy Kochatkowo”²⁸, kreują mikro-scenę wejścia do domu bohaterki. Jej dalszy etap to przedstawienie członków rodziny, zaproponowanie kawy – naturalna sytuacja powitania gościa. Podobne sekwencje rejestrujące codzienne domowe sytuacje: przygotowywanie obiadu, nakrywanie do stołu, pytania o odrobione lekcje są konsekwentnie wprowadzane w trakcie całej audycji. Przedzielają właściwą rozmowę o mamie bohaterki, jej chorobie i odejściu oraz o książce pisanej jako terapia w żałobie. W ten sposób tworzą się dwie przenikające się linie narracyjne: dynamiczne, typowo reporterskie sceny rodzinnego życia, nagrywane „w ruchu” w opozycji do statycznych, umożliwiających pogłębioną refleksję wypowiedzi (monologi) poszczególnych bohaterów.

²⁶ Por. A. Wójciszyn-Wasil, *W poszukiwaniu »wewnętrznej prawdy«*. Narracja osobista w reportażu radiowym, w: *Artes Liberales. Teatr – Sztuka – Media. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Leszkowi Mądzikowi*, red. S. Fel, J. Szulich-Kałuża, P. Nowak, M. Sławek-Czochra, Lublin 2018, s. 491-502 (wersja angielska: *Discovering »inner truth«*. Personal narrative in radio documentaries, tamże, s. 503-514).

²⁷ O tym aspekcie tworzenia reportażu pisze I. Piłatowska: „Bywa, że mamy znakomity temat, wręcz rewelacyjną historię, ale okazuje się, że nasz bohater ma wadę wymowy lub barwę głosu, która uniemożliwia wykorzystanie ego nagrania. Zdarza się, że bohater sam zgłasza się do reportażysty i opowiada mu swoją historię, a potem cofa swoją zgodę na wykorzystanie nagrania, obawiając się identyfikacji. Trzeba wówczas szukać innych możliwości opowiedzenia tej historii. Poszukiwania te jednak mogą zakończyć się fiaskiem. Bywa także, że właśnie zdolności narracyjne i znakomity głos bohaterów są wielkim atutem reportażu”. I. Piłatowska, *Reportaż jako artystyczny gatunek radiowy*, dz. cyt., s. 37.

²⁸ J. Bogusławska, *Jesteś moim niebem* [audio], dz. cyt.

Główną linię narracyjną reportażu *Wojtek* tworzy monolog Grażyny Jagielskiej prowadzony w niespiesznym tempie, z charakterystycznymi dla języka mówionego drobnymi zawieszzeniami głosu, pauzami, powtórzeniami. Kontrapunkt dla tego osobistego wyznania stanowią sekwencje teksów odczytanych przez aktorów. Odtworzenie słowa pisanego bywa stosowane w obrębie gatunku, by umożliwić słuchaczowi zapoznanie się z oryginalną treścią dokumentów, listów, wspomnień czy komentarzy internetowych, a zarazem zróżnicować fakturę foniczną przekazu²⁹. Tym razem działania kreacyjne związane z obecnością partii lektorskich są o wiele bardziej zaawansowane, o czym słuchacz dowiaduje się we wstępnej zapowiedzi stanowiącej integralną część audycji: „Teksty pojawiające się w reportażu zostały napisane przez autorki na motywach książek Grażyny Jagielskiej i Wojciecha Jagielskiego”³⁰. Znamienne, iż rzeczywisty głos Jagielskiego nie pojawia się w audycji, choć *de facto* jest jej głównym bohaterem. Jego postać konstituuje się dźwiękowo we fragmentach prezentowanych przez aktora. Ważnym elementem struktury audycji jest również muzyka dobrana przez Małgorzatę Małaszko, która nie tylko oddziela poszczególne części audycji, ale przede wszystkim buduje nastrój i rytm opowieści.

Zestawienie tych dwóch realizacji reportażowych pozwala zauważyć dużo większą dynamikę materiału Bogusławskiej wynikającą z techniki montażu: wypowiedzi szybko następują po sobie, przenikają się a w scenach reporterskich wręcz nakładają się na siebie. Dzięki „ostrym cięciom” usunięte zostały oczywistości i powtórzenia, np. przywitania się z reporterką nie słyszymy wymiany uprzejmości z każdym z członków rodziny, pozostawiono tylko niezbędne dla czytelności sytuacji zwroty. Dążenie do skrótowości i kondensacji treści jest uzasadnione stosunkowo krótkim jak na reportaż, bo ograniczonym zaledwie do 14 minut i 15 sekund, czasem trwania materiału i związane z koniecznością wpisania się w szerszą formułę magazynu *Zapraszamy do Trójki*, w ramach którego obyla się emisja nagrania.

Efekt potoczności narracji jest także rezultatem dużego zróżnicowania warstwy akustycznej. Zmieniające się poziomy dźwięków sytuują postaci w przestrzeni, odzwierciedlają ich przemieszczanie się: jeśli głos cichnie, to znak, że bohaterowie oddalają się, gdy staje się silniejszy – przybliżają. Dopowiedzenia z dalszego planu oraz odgłosy wykonywanych czynności uplastyczniają opowieść, upodabniając poszczególne fragmenty do ujęć filmowych. Drugim akustycznym czynnikiem kształtującym dynamikę audycji jest wielogłosowość: oprócz Magdaleny Piotrowskiej w rolę narratora wchodzi także jej mąż, a w pewnym momencie także syn. W ich sposobie mówienia nie ma przesadnego spowolnienia

²⁹ Przykładowo przedstawione wprost teksty pojawiają się w reportażach: *Przypadek Edwarda Margola* M. Kamińskiego, *WINna-nieWINna* P. Gruszyńskiej-Ruman czy *Ona i Ana* Ż. Walentyn.

³⁰ A. Sekudewicz, A. Dudzińska, *Wojtek* [audio], dz. cyt.

czy budującego dramaturgię pauzowania. Najwięcej emocji słyhać w drugiej części audycji, kiedy bohaterka relacjonuje okoliczności, w jakich dowiedziała się o śmierci matki. Ożywają wspomnienia, słyhać załamanie głosu, szloch, moment ciszy, próby opanowania wzruszenia. Jednak reportaż nie odtwarza krok po kroku emocji zapisanych w książce. Dzięki autentycznemu spotkaniu i zrejestrowaniu przeżyć, jakie w danym momencie towarzyszą bohaterom nagrania, budowana jest na nowo oryginalna reporterska opowieść.

W porównaniu z audycją *Jesteś moim niebem* realizacja Anny Sekudewicz i Anny Dudzińskiej jest przykładem odmiennego sposobu operowania materiałem dźwiękowym. Nie ma w nim scen reporterskich, lecz precyzyjnie rozplanowane w trzydziestominutowym nagraniu rozbudowane sekwencje słowa: monologu bohaterki i dwugłosu aktorskiego na tle przechodzącej niekiedy do głównego planu muzyki. Oszczędność środków, nie oznacza znudzenia odbiorcy. Uwagę słuchacza zatrzymuje ujmująca szczerłość bohaterki i maksymalne skrócenie dystansu. Z punktu widzenia praktyki realizacji reportażowej to efekt kierowania wypowiedzi do blisko ustawionego mikrofonu. Opisana technika nagrania działa jak filmowe zbliżenie kamery. W ten sposób wytwarza się radiowa sytuacja kameralnego spotkania sprzyjająca osobistym wyznaniom. Jagielska mówi spokojnym, ale nie monotonnym głosem, ostrożnie dobiera słowa, słyhać, jak szuka ich w obecności słuchacza. Nie formułuje ogólnych sądów, lecz zwierza się ze swoich doświadczeń: „poczułam, że to zaczyna mnie zniewalać, „to mnie przestraszyło”, „ja nie spotkałam żadnego dziennikarza, który zajmuje się sprawami wojennymi, który by potrafił tego dokonać”, „ja prawie nie pamiętam tego pierwszego wyjazdu”, „ja się przyzwyczaiłam do tego”.

Pierwszoosobowa narracja zachowana jest także w odczytywanych przez aktorów tekstach: „W mojej głowie jest... w mojej głowie obrazy”, „Ludzie zwykle opuszczają miejsca, do jakich ja zmierzam. Właściwie to, co robię jest odwrotnością tego, co się w takich sytuacjach powinno robić”. Zestawienie tych wypowiedzi sprawia, że odbiorca ma możliwość przysłuchania się argumentom i odczuciom każdego z dwójki bohaterów. Ich głosy pojawiają się naprzemiennie, budując wrażenie rozmowy, ale dokładniejsza analiza kolejnych zdań prowadzi do stwierdzenia, że to tylko złudzenie dialogu. Choć opowieści toczą się równolegle, ich bohaterowie nie zwracają się do siebie i nie słuchają się nawzajem. Powtarzają często: „ja”, „mnie”, „moje”, „moim”. Zastosowane rozwiązanie prowadzi do stworzenia specyficznie radiowej metafory wyrażającej osobność, a nawet samotność, dwóch osób – wydawałoby się tak sobie bliskich przez wiele lat wspólnego życia. Zaprojektowana w ten sposób konkretyzacja dźwiękowa staje się uniwersalnym przekazem o egzystencjalnych wyzwaniach. Jej rozbudowana, oryginalna formuła domaga się uważnego, wrażliwego odbiorcy, gotowego na trud odczytywania wielopoziomowych znaczeń sztuki radiowej.

Przedstawione powyżej przykłady dowodzą, iż reportażowa konkretyzacja literatury nie polega na dosłownym przeniesieniu tekstu, jego struktury czy języka, lecz stworzeniu oryginalnego, atrakcyjnego dla słuchacza przekazu z wykorzystaniem audialnych środków ekspresji. Reportażysta wybiera ważne dla siebie wątki i epizody, które stają się kanwą rejestrowanej rozmowy. Opracowuje projekt realizacji dźwiękowej, jednak o jej kształcie decyduje realne spotkanie z bohaterem. Dzięki temu reportaż nie odtwarza literackiej historii, lecz opowiada ją na nowo.

Wnioski

Reportażowe konkretyzacje literatury w radiu stanowią niedoceniany aspekt dokonujących się we współczesnej kulturze transpozycji intermedialnych. Odnoszą się do szczególnego rodzaju tekstów, spełniających warunki adaptatywności: niefikcyjnych, ale o dużym potencjalnie dramaturgicznym, zdolnym poruszyć słuchaczy oraz dających dostęp do nietuzinkowych bohaterów, otwartych na przedstawienie swej historii przed mikrofonem. Rola bohatera nagrania jest tym bardziej istotna, iż ze względu na specyfikę produkcji reportażowej, staje się on w pewnym zakresie współtwórcą warstwy narracyjnej: poprzez swój głos, sposób mówienia oraz autentyczność relacji.

Transpozycja literatury do reportażu radiowego nie oznacza jedynie znalezienia audialnych ekwiwalentów treści, lecz polega na zbudowaniu autonomicznej opowieści. Jednym z jej narracyjnych wariantów jest zaaranżowanie scen reporterskich, innym – stworzenie rozbudowanych monologów i wprowadzenie cytatów tekstowych. Ważną rolę odgrywa akustyka, rodzaje użytych brzmień, montaż budujący tempo audycji oraz układ sekwencji, ich rytm, kompozycja. Reportażowe konkretyzacje literatury potwierdzają potencjał radiowego medium, bogactwo radiowych środków ekspresji, a w szerszej perspektywie umożliwiają zrozumienie istotnych dla współczesnej kultury zjawisk estetycznego pośredniczenia oraz intermedialnych transferów.

Bibliografia

- Antonik D., *Audiobook. Od brzmienia słów do głosu autora*, „Teksty Drugie” 2015, z. 5, s. 126-147.
- Bachura J., *Feature – the Marriage of Fact and Fiction*, w: *Radio: Community, Challenges, Aesthetics*, red. G. Stachyra, Wyd. UMCS, Lublin 2013, s. 277-286.
- Bachura J., *Odślony wyobraźni. Współczesne słuchowisko radiowe*, Toruń 2012.
- Bachura-Wojtasik J., Klimczak K., *Feature w radiu – wymykanie się wyznacznikom gatunku. Uwagi genologiczne po festiwalu Prix Europa w latach 2012 i 2013*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Litteraria Polonica” 2014 nr 1, s. 43-60.

- Białek M., *Jak zmieniał się reportaż radiowy?*, w: *Gatunki i formaty we współczesnych mediach*, red. W. Godzic, A. Kozieł, J. Szyłko-Kwas, Warszawa 2015, s. 179-202.
- Białek M., *Polski reportaż radiowy. Wybrane zagadnienia*, Poznań-Opole 2010.
- Bieniaszkiewicz D., *O literackim reportażu radiowym*, „Akcent” 1993, nr 3, s. 140-151.
- Bogoryja-Zakrzewska H., *Jak wymyślam formę opowieści?*, [online] <http://torbareportera.pl/dramaturgia/wymyslami-forme-opowieosci/>.
- Bogusławska J., *Jesteś moim niebem* [audio], <http://www.polskieradio.pl/80/1007/Artykul/1742390,Jestes-moim-niebem-reportaz-Joanny-Boguslawskiej>.
- Dziennikarstwo i świat mediów*, red. Z. Bauer, E. Chudziński, Kraków 2004.
- Hopfinger M., *Literatura i media. Po 1989 roku*, Warszawa 2010.
- Ingarden R., *O dziele literackim. badania z pogranicza ontologii, teorii języka i filozofii literatury*, tłum. M. Turowicz, Warszawa 1988.
- Ingarden R., *Szkice z filozofii literatury*, Kraków 2000.
- Jagielska G., *Anioły jedzą trzy razy dziennie. 147 dni w psychiatriku*, Kraków 2104.
- Jagielska G., *Miłość z kamienia. Życie z korespondentem wojennym*, Kraków 2013.
- Jagielska G., *Ona wraca na dobre. Podróż terapeutyczna*, Kraków 2015.
- Klimczak K., *Reportaże radiowe o krzywdzie i cierpieniu*, Łódź 2011.
- Lejeune P., *Pakt autobiograficzny*, tłum. A. Labuda, „Teksty: teoria literatury, krytyka, interpretacja” 1975, nr 5 (23), 31-49.
- Mayen J., *Radio a literatura*, Warszawa 1965.
- Misiewicz J., *O tak zwanych quasi-sądach Romana Ingardena*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F: Nauki Filozoficzne i Humanistyczne” 1973, vol. 28, s. 321-328.
- Pawlik A., *Teatr Radiowy i jego gatunki*, Toruń 2014.
- Piłatowska I., *Reportaż jako artystyczny gatunek radiowy*, „Media – Społeczeństwo – Kultura” 2009, nr 1, s. 30-39.
- Piotrowska M., *Jesteś moim niebem*, Warszawa 2016.
- Pleszkun-Olejniczakowa E., Bachura J., Pawlik A., *Dwa Teatry. Studia z zakresu teorii i interpretacji sztuki słuchowiskowej*, Toruń 2011.
- Pleszkun-Olejniczakowa E., *Reportaż radiowy jako przedmiot dotychczasowych badań naukowych. Próba określenia przyszłych kierunków*, „Media – Społeczeństwo – Kultura” 2009, nr 1, s. 40-54.
- Wójciszyn-Wasil A., *W poszukiwaniu »wewnętrznej prawdy«. Narracja osobista w reportażu radiowym*, w: *Artes Liberales. Teatr – Sztuka – Media. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Leszkowi Mądzikowi*, red. S. Fel, J. Szulich-Kałuża, P. Nowak, M. Sławek-Czochra, Lublin 2018, s. 491-502 (wersja angielska: *Discovering »inner truth«. Personal narrative in radio documentaries*, tamże, s. 503-514).
- Radio Katowice, *Reportaż »Wojtek« na Prix Italia*, <https://www.radio.katowice.pl/zobacz,23154,Reportaz-Wojtek-na-Prix-Italia.html#.W19p4tKLR0w>.
- Radio Katowice, *Sukces Radia Katowice. »Wojtek« wyróżniony we Francji*, <https://www.radio.katowice.pl/zobacz,23241,Sukces-Radia-Katowice-Wojtek-wyrozniiony-we-Francji-.html#.W19oTtKLR0w>.
- Sekudewicz A., Dudzińska A., *Wojtek* [audio], <https://www.polskieradio.pl/80/1007/Artykul/1623327,Wojtek-reportaz-Anny-Sekudewicz-i-Anny-Dudzinskiej>.
- Studio Munka-SFP, *53 wojny* [inf. o filmie w reż. E. Bukowskiej], https://www.studiomunka.pl/debiut_pelnometrzowy,4,424,53-wojny.html.
- Zajas P., *Jak świat prawdziwy stał się bajką. O literaturze niefikcyjnej*, Poznań 2011.
- Trójka, *O »Miłości z kamienia« w »Z najwyższej półki«* [audio], audycję prow. M. Nogaś, <https://www.polskieradio.pl/24/874/Artykul/756561/>.
- Dzień dobry TVN, *Być żoną korespondenta wojennego* [video], wywiad przeprowadził D. Wellman i M. Prokop, <http://dziendobry.tvn.pl/video,2064,n/byc-zona-korespondenta-wojennego,72594.html>.
- Trójka, *Życie z kimś, kto może umrzeć kilka razy w roku* [dot. audycji *Trójkowy Znak Jakości*], <https://www.polskieradio.pl/9/399/Artykul/755746,Zycie-z-kims-kto-moze-umrzec-kilka-razy-w-roku>.

Streszczenie

Reportaż radiowy jest dźwiękową formą relacjonowania rzeczywistości, literatura nie stanowi zatem bezpośredniego źródła dla jego twórców. Jednak w obrębie współczesnych produkcji radiowych znajdują się reportaże realizujące swoisty transfer literackich treści. W niniejszym artykule określono je jako reportażowe konkretyzacje literatury. Tego typu praktyki są audialnym aspektem charakterystycznych dla współczesnej kultury intermedialnych transpozycji. Artykuł omawia szczegółowe warunki przeniesienia literatury do formuły reportażu radiowego oraz prezentuje modelowe warianty realizacji dźwiękowych.

Słowa kluczowe: radio, literatura i media, dokument radiowy, reportaż, transpozycja intermedialna.

Reporting forms of literature concretization on the radio

Summary

Radio documentary is a sound form of reality covering, therefore may not be considered as a direct source for its authors. Nevertheless, within contemporary radio production, there are reportages constituting peculiar transfer of literary content. In this article, they are labeled as reportage concretization of literature. This type of practice is an audio aspect characteristic of contemporary culture intermedia transpositions. The article discusses specific conditions of literature translation to radio documentary formula and presents model variants of sound realizations.

Keywords: radio, literature and media, radio documentary, reportage, intermedia transposition.
